

A NACIONALIZMUS JELENTÉSE ÉS NÉPSZERŰSÉGE

PETHŐ SÁNDOR*

(Kivonat) A nacionalizmus a politikatörténet talán legmakacsabb túlélője. Jelenléte legalább két évszázada kimutatható a politikai kultúrában, hatása messze túlterjed Európán. A posztkommunista országok utóbbi évtizedeinek története nem érthető meg nélküle. A tanulmány ennek a népszerűségnek az okait próbálja feltárni. A fogalom értelmezésének nehézségeiből indul ki. Ezt követően az ideológia, majd a politikai ideológia fogalmából kiindulva értelmezi a nacionalizmus jelenségét. A szerző értelmezése szerint a nacionalizmus, mint politikai ideológia figyelemreméltó adaptációs képességgel rendelkezik. Ennek oka a nemzetfogalom politikai konvertálhatósága, következménye pedig az, hogy a nacionalizmus számos tőle elméleti előfeltevésében különböző politikai ideológiával képes összekapcsolódni.

Kulcsszavak: empirizmus, felvilágosodás, ideológia, politikai ideológia, nacionalizmus, nacionalizmus fogalma, nemzetközi kapcsolatok, szupranacionalizmus, nemzet, nemzetállam, nemzetfogalom, partikularizmus, posztkommunizmus, univerzalizmus

Tartalom:

1. A nacionalizmus tárgyalásának fogalmi nehézségei
2. A nacionalizmus, mint a politikatörténet meghatározó jelensége
3. A nacionalizmus, mint ideológia
  - a) Az ideológia fogalmának ambivalenciái
  - b) A politikai ideológia
4. A nacionalizmus, mint politikai ideológia

*

Ha valaki száz év múlva megírja majd Európának a 18. század végétől a 21. század első harmadáig terjedő politikatörténetét, munkájának egyik kulcsfogalma alighanem nacionalizmus lesz. Nem tudhatjuk, mit fog gondolni. Meglehet, hogy a szó nagyon ismerős lesz számára, de az is lehet, hogy idejétmúltnak ítéli majd. Ez utóbbi esetben azzal a megnyugvással végezheti a munkáját, hogy a politikatörténet legmakacsabb idológiai is történetiek: keletkeznek, léteznek, és elmúlnak. Az első esetben viszont azon kell majd elgondolkodnia, hogy mi az oka annak, hogy a *homo politicus* bizonyos fogalmai minden tudományos jóslat, és várakozás ellenére is makacsul tovább élnek. Úgy sejttem, inkább az utóbbi kérdést kell majd megválaszolnia. Az azonban bizonyos, hogy munkájához bőven fog forrásanyagot találni. A nacionalizmusról ma könnyű írni, mert aki keres, nemcsak a tudományos folyóiratokban, hanem a napi sajtóban is bármilyen merész értelmezés alátámasztásához bőven talál hivatkozási anyagot. Másfelől a nacionalizmusról nehéz írni. Sokféle, de értelmezésem szerint öt meghatározó okból.

Az egyik a fogalom mind a politikai diskurzusból, mind az elméleti irodalomban megjelenő szemantikai bizonytalansága. Erre már jó ötven éve felhívták figyelmet,¹ ám mindmáig, - vagy ma még sokkal inkább? – a kutatás egyik megkerülhetetlen nehézsége. A másik a kérdésfelvetés iránya. A nacionalizmus

---

* A szerző: Pethő Sándor PhD. egyetemi tanár, KRE HTK. Disszertációjának címe: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé 1910-1933*. Kutatási területe: filozófiatörténet, politikai és morálfilozófia, érintkezési pontok a politikai és teológiai gondolkodás között.

¹Geertz, 1963, p. 107

politikaelméleti irodalmának jelentős része visszavezethető néhány alapkérdés tárgyalására. Ezek egyike a nemzeti identitás összetevőinek kérdése, a másik a nemzet fogalmának vizsgálata, a harmadik pedig a nacionalizmus hatástörténete.² Az öröklődő kérdésfelvetések, ha öröklődő válaszokat nem is szülnék, egyfajta irányvonalat mégis kijelölnek. Aki a nacionalizmus problémájával foglalkozik, elsőként hagyomány napról napra dúsabban burjánzó erdejében kell utat vágnia.

A harmadik nehézség történeti. Az egyik összetevője, hogy a nacionalizmus a politika, és ebből következően fogalma pedig a politikai gondolkodás makacs túlélője. Legalább két évszázados története alatt a legkülönbözőbb formákat vette fel, és a legváltozatosabb történelmi szerepeket játszotta el. Nyilvánvaló, hogy a nemzetállamok formálódásának ideológiájaként nem ugyanazt jelentette, mint amit az I. világháborút követően a Wilson elnök 14 pontjára hivatkozók értettek rajta. Egyik értelmezése sem keverhető össze azzal, ami a fasiszta, és náci ideológiában öltött testet. Ez utóbbi pedig, minden feltételezett, és valószínű hasonlósága ellenére is számos ponton eltér a posztkommunista Kelet-Európa nacionalizmusaitól, amiképpen azok is több tekintetben különböznek egymástól. A nacionalizmus nemcsak sokarcú, életképes, hanem szemmel láthatóan burjánzóan gazdag jelenség is, melynek vitalitása legfeljebb részben vezethető le a társadalmi-politikai körülményekből. A lélektani okok éppen ennyire fontosak. Mozgósító ereje, a kaotikus, átmeneti korszakokban éppúgy megmutatkozik, mint kiegyensúlyozottabb időszakokban, viszonylagos gazdasági stabilitás, és eredményes demokratizálás idején.³ Ez arra utal, hogy a nacionalizmus kiváltó oka nem szükségképpen a nyelvi- etnikai megkülönböztetés, politikai elnyomás és demokrácia deficit.

A történelmi probléma másik összetevője, hogy a nacionalizmus nemcsak időben, hanem térben is igen változatos formában nyilvánul meg. Már a 19. században is nagyobb részben illúzió volt, hogy a jelenség Európára korlátozódik.⁴ Valójában a 19. század utolsó harmadától az észak és dél amerikai kontinensen is kimutatható etnikai értékek mentén szerveződő ideológiák jelenléte.⁵ A posztkolonialista világrend azonban végképp arról győz meg, hogy a nacionalizmus, paradox módon, ma valószínűleg a leginternacionálisabb politikai fogalom.

A nacionalizmus fogalmi meghatározásának negyedik nehézsége az identitás problémájával függ össze. Nem pusztán az a kérdés, hogy miképpen határozzuk meg a nemzeti identitás fogalmát: erre a politikai elméleti irodalom számos javaslatot ad. A többé-kevésbé pontos definícióknál valószínűleg sokkal fontosabb, hogy a fogalmat a maga dinamikájában vizsgáljuk. Ez két szempont együttes érvényesítését teszi szükségessé. Az egyik annak felismerése, hogy az identitás nem homogén fogalom. Ez azt jelenti, hogy az individuum önazonosságának a nemzeti identitás csupán egy része. Így pl. a Tigris folyó mentén élő „arab”, az etnikai szempont mellett földrajzi szempontból irakiként, vagy vallási tekintetben szunnitaként is meghatározhatja magát, törzsi hovatartozásáról nem is beszélve.⁶ A párhuzamosan létező szubnacionális önmeghatározások nem feltétlenül zárják ki egymást. Valójában még az sem szükségszerű, hogy folyamatosan konfliktusban legyenek egymással. A 19. század végén, és a 20. század elején a palesztin politikai és szellemi elit az Oszmán Birodalom alattvalójának tekintette magát, vallás tekintetében arabnak, miközben hazájának Palesztinát tartotta, és mindezt a szűkebb földrajzi környezete, városa, régiója és családja iráni identitással is össze tudta egyeztetni.⁷ Mindebből az következik, hogy a nemzeti identitást valójában a különböző identitások hálózatába szövődvé kell elképzelnünk. Ha a nemzeti önmeghatározásnak kiemelkedő jelentősége van, ez abból adódik, hogy primer politikai jelentést hordoz. Más irányból ez azonban nem jelenti azt, hogy a szubnacionális identitás bármely eleme ne válhatna alkalomadtán politikaivá. A rész identitások egymáshoz fűződő viszonya mindazonáltal csak a probléma egyik oldala.

A nemzeti identitás fogalmát egy másik oldalról is rugalmasnak kell elképzelnünk. A nemzeti és a szupranacionális identitást a köznyelv, sőt, olykor még a szakirodalom is ellentétpárnak tekinti. Ez általánosságban véve igaz, a valóságban azonban rugalmas szélsőértékekről van szó. A közöttük manőverezést politikai értékek határozzák meg, ugyanakkor az egyik, vagy másik irányba ható a közvetlen, erős, és tartós politikai indoktrináció meg is merevíti a határokat. Ez jelentősen megnehezíti az individuum számára, hogy a pólusok közötti helyét újra és újra definiálja. Ennek oka, hogy az indoktrináció mindkét identitási formához értéket kapcsol, és ez alapján hierarchikus rendbe szervezi azokat. Jó történelmi példa erre az a törekvés, amely révén a kommunista ideológia a proletár „internacionalizmus” – valójában egyfajta messinaitikus szupranacionalizmus – jegyében megpróbálta meghaladottnak nyilvánítani és eliminálni a nemzeti különbségeket. Szabadabb társadalmakban a mozgástér nyilván levegősebb, vagyis az egyén a

²(Anderson, 2000, p. 1)

³Vö.(Beck, 2005, pp. 1-19)

⁴(Jaffrelot, 2007, p. 27 pass.)

⁵(Gerstle, 2006, p. 272 pass.)

⁶(Dawisha, 2005, p. 15)

⁷Vö.(Khalidi, 1997, p. 19)

politikai indoktrináció ellenében is jobban ragaszkodhat autonóm értékeihez. Ebből a felismerésből kiindulva kielégítően megmagyarázható azoknak az elemzőknek a rezignáltsága, akik szerint az európai népek hagyományos politikai fogalmakhoz, így a nemzet fogalmához kötődése jelentősen fêkezi az európai integráció folyamatát.⁸

Ez a szempont ugyanakkor át is vezet minket a nacionalizmus tárgyalásának ötödik, valószínűleg legkomolyabb nehézségéhez, az aktualitásához. Egyfelől természetesen arról van szó, hogy nincs komoly politikai elemző, társadalomtudós, vagy éppen politikai újságíró, aki tagadná, hogy a nacionalizmus velünk élő jelenség. Ebből azonban több nehézség is adódik az értelmezés számára. Az egyik az, hogy mozgásában kell megragadnunk. Más szavakkal: egy pillanatnyilag is alakulóban lévő jelenséget kell teoretikus pillanatképpé merevítünk. Ez azonban még csak módszertani kérdés. Tartalmi kérdés viszont, hogy a nacionalizmus jelenkori fajtája miképpen viszonyul korábbi történeti változataihoz. A modern és a hagyományos formák összehasonlítása adhat választ arra a kérdésre, hogy mi az üzenete a nacionalizmusnak a jelen számára. Ezt a kérdést valószínűleg nem fogalmazhatjuk enyhében. Jelenlegi politikai hatása azt mutatja, hogy valamilyen üzenettel mindenképpen számolnunk kell. Naivitás, vagy álszentség lenne azt kérdeznünk, hogy létezik-e egyáltalán ilyen üzenet.

Amikor azt mondtam, hogy a nacionalizmus a politikatörténet makacs túlélője, ezzel nemcsak azt állítottam, hogy történeti kontinuitással rendelkezik. A 20. század utolsó, és a 21. század első harmadának története felől nézve ettől erősebb állítás is megfogalmazható. Nemcsak tartós, de hatékony, sokszínű, és meghatározó jelenség. Folyamatosságát két évszázados jelenléte bizonyítja. Hatékonyságának megítéléshez nem kell komoly elméleti munkákat olvasnunk: a napi sajtóból is értesülhetünk róla. Lehet, hogy nem becsüljük túl akkor sem a jelentőségét ha azt mondjuk, hogy a politikatörténet hosszú idő óta legnagyobb mozgósító erővel bíró ideológiája. Valójában a világban zajló kisebb-nagyobb konfliktusok mintegy kétharmad része nacionalista motivációkra vezethető vissza⁹. Európai, közel sem a posztkommunista államokra korlátozódó jelenléte különösen sok fejtörést okoz. Az az elképzelés, hogy a náciizmus és a fasizmus bukásával a nacionalizmus végképp diszkreditálja magát, és ránk köszönt a szupranacionalizmus korszaka teljesen megalapozatlannak bizonyult. Sőt, bő fél évszázaddal a 2. világháború befejezése után Európában egyenesen ellentétes irányú folyamatok indultak be. Ezek eredményeként a szupranacionális integrációs törekvések nem egyszerűen megtorpantak - gondoljunk az Európai Unió jelenlegi helyzetére – hanem egyenesen a nemzeti önaffirmáció irányából kibontakozó dezintegrációs folyamat figyelhető meg. Ennek okai messzire mutatnak. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az integrációs törekvéseknek az a vezérelve, hogy az integráció új gondolkodási és cselekvési mintákat követel meg Európától¹⁰ legfeljebb elméleti szinten valósult meg. Innen nézve a nacionalizmus az új kihívásokra adott régi válaszok egyikének tűnik. Még pontosabban: egy olyan, fel nem mért tartalékokkal rendelkező válaszlehetőség újrafogalmazásának, melynek irrelevanciájáról láthatóan elhamarkodottan ítéltünk.

A nacionalizmus sokszínűsége szemmel láthatóan történelmi hagyományaihoz tartozik. Jelentésének sokfélesége nem utolsó sorban ebből a sokszínűségből táplálkozik. Félreértésének egyik hagyományos útja pedig éppen az, ha tőle eltekintünk. Fogalomtörténeti szempontból a változatosság viszonylag könnyen megragadható. Elég itt a Carlton J. Hayes által felállított öt szakaszos fejlődéseméletre utalni.¹¹ Újabb kori jelenlétének bizonyítása pedig egyszerű empirikus úton is lehetséges: elegendő az európai jobboldal sajtójába belelapoznunk, hogy meggyőződjünk róla. Ez utóbbi esetben elméleti szempontból épp az jelenti majd az igazi a nehézséget, hogy a különböző történeti változatokat összekötő közös elemeit megragadjuk.

Valamivel összetettebb probléma a nacionalizmus politikai, különösképpen nemzetközi politikai szerepének megítélése. Ez utóbbi létezése mellett ebben az esetben sem szükséges külön érvelnünk, ám a jelentősége mellette felhozott érvek erőssége attól függ, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletének melyik iskolája mellett kötelezzük el magunkat. A legtöbbet valószínűleg a realista, és a neorealista megközelítés magyaráz meg a jelenségből. Ennek következtetéseit átgondolva nem tűnik túlzásnak az a megfogalmazás, hogy a kommunista ideológia bukása után a világpolitika mozgatórugója a piac mellett a nacionalizmus lett.

A nacionalizmusról az utóbbi néhány évtizedben áttekinthetetlen mennyiségű irodalom született. Ez az irodalom azonban feltűnően aránytalan. Legterjedelmesebb része politikatörténeti, igen jelentős százaléka politikatudományi,¹² kisebb része politikai elméleti. A legkisebb számú mű valószínűleg a politikai filozófia

⁸ (Smiths, 1992)

⁹ (Regher, 1993, p. 93)

¹⁰ (Pentland, 1973, p. 242)

¹¹ (Hayes, 1931)

¹² Reprezentatív gyűjtemény:(Hutchinson, 1994).

területén született. A mennyiségtől függetlenül itt is találunk a régi közhelyekkel szakító, jelentős műveket, és provokatív új kezdeményezéseket.¹³

A nacionalizmus közelebbi megértésének előfeltétele, fogalmának meghatározása. A szakirodalom gyakran megkerüli ezt a kérdést, vagy, ami ebben az esetben ugyanaz, hallgatólagosan ismertnek tekinti a fogalmat. Ez utóbbi a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nacionalizmus hétköznapi fogalmát veszi alapul. Ez fogalom azonban emocionális, ennek megfelelően pontatlan, ezért elméleti kiindulópontként nem vagy legfeljebb részben használható. A fogalom meghatározása főképpen azért nehéz, mert jelenség történeti, politikai sokszínűségét nehezen tudjuk néhány fogalmi elemre redukálni. Nemcsak az elemek száma kérdéses, hanem az is, hogy közülük melyeket tekintjük meghatározónak. Ebből következően minden fogalmunk elkerülhetetlenül kontingens lesz. Más szavakkal: a nacionalizmus jelensége éppen azt arcát fogja mutatni nekünk, amelyik megnyilvánulási formáját a fogalomalkotás meghatározó elemévé tesszük. Ennek megfelelően a nacionalizmus hétköznapi fogalma elsősorban nemzethez kötődés intenzitásából indul ki. A pszichológiai fogalom sajátos tudatállapotként (state of mind), vagy a nemzethez fűződő lojalitás érzésként¹⁴ írja le. Ez utóbbi lélektani szempontból elég nehezen különböztethető meg a patriotizmustól. Éppen ezért lehetséges elképzelés, hogy a nacionalizmus lényegét éppen a patriotizmustól való különbözőség e révén próbáljuk leírni, és ellenkezőleg, az is, hogy szinonim fogalomnak tekintjük a kettőt. Ez utóbbi esetben, minthogy a patriotizmus fogalmához hagyományosan értékek kapcsolódnak, nacionalizmus is egyfajta értéknek fog megjelenni. Ha a politikaelmélet felől közelítünk a problémához, természetesen tekinthetjük a nacionalizmust ideológiának is. Ebben az esetben két lehetőség előtt állunk. Vagy számolunk azzal, hogy az ideológia fogalma újabb definíciós nehézségeket jelent majd, vagy megmaradunk a még igazolható általánosságok szintjén. Ez utóbbi esetben a nacionalizmust az individuumot és a nemzetállamot összekapcsoló ideológiának tekinthetjük. A nemzetállam és a nacionalizmus fogalmának összekapcsolása egyébként történeti szempontból is a leggyakrabban alkalmazott megoldás a nacionalizmus fogalmának meghatározására. E szerint a nacionalizmus a nemzetállam kialakulásának ideológiája. Ez marxista történetírás által különösen kedvelt toposz¹⁵ természetesen igaz, mindazonáltal mind történeti, mind elméletitörténeti szempontból csak részlegesen az. A nacionalizmusnak fontos, több történeti korszakhoz is kötődő, de korántsem kizárólagos törekvése a nemzetállam megteremtése. A nacionalizmus kulturális fajtái így nem is ezt a célt követik, jóllehet a kulturális nacionalizmus jó eszköze, és kiszolgálója lehet a nemzetállam megteremtését célzó politikai törekvéseknek. A nemzetállam megteremtése, mint cél számos tekintetben ma is megfogalmazódik, azonban az újabb kori nacionalizmus számos jelensége értehetetlenné válik, ha kizárólagosnak tekintjük.

A nacionalizmus jelentésével kapcsolatos konceptuális problémák megoldására több hagyományos módszer alakult ki. Az egyik a fogalomhasználat történeti korlátozása. Ebben az esetben a vizsgálat egyik, vagy másik történelmi korszakra korlátozódik, vagy legalábbis azt tekinti kiinduló pontnak. Ebből elsődlegesen az következik, hogy a szerzőnek vagy le kell mondania a fogalom elméleti általánosításáról, vagy az általa vizsgált kor fogalomhasználatára alapján kell létrehoznia azt. A módszer szükségszerű velejárója, hogy a legjobb esetben is csak utalni tud fogalomhasználatára viszonylagosságára. Ennek a megoldásnak gyakori változata az, amikor a nacionalizmus megjelenését a 19. század elejéhez köti a szerző, és ezzel egyszersmind el is vágja a korábbra nyúló történeti szálat.¹⁶ Természetesen lehetséges, a nacionalizmus 19. századi formáját, törekvéseit önállóan vizsgálni, ám kétséges, hogy lényege leírható-e úgy, hogy a fogalmi összetevői kizárólag 19. századi változata alapján alkotjuk meg. A közösségi szerveződésnek azok formái, melyek a nacionalizmus társadalmi-politikai előfeltételét alkotják értelmezésem szerint már jóval korábban, a 17. században megjelennek. Előre mutatóan pedig a 20. századi nacionalizmusok számos olyan elemet tartalmaznak, melyek nem vezethetők le a 19. századi változathoz.

Egy másik gyakorta alkalmazott megoldás az eszmetörténeti körülhatárolás. Módszertana döntően negatív. Ez azt jelenti, hogy a jelenséget nem egyes megnyilvánulási formáiból kiindulva, hanem párhuzamosan létező ideológiáktól való elhatárolódás útján próbálja megérteni. E megközelítés szerint nacionalizmus elsősorban a liberalizmus, és a kommunista ideológia ellenlábasként fogható fel. Kétségtelen, hogy a 19. század, és a 20. század jó része alapot is ad erre az eljárásra. Ám kétséges, hogy nacionalizmus korai formáiból mennyit tudunk megmagyarázni a segítségével. Hasonlóképp elterjedt módszere földrajzi szempontból végrehajtott szűkítés. Leggyakrabban alkalmazott formája a nacionalizmus jelenségének Európára korlátozása. A módszer egyoldalúsága különösebb nehézség nélkül belátható. Ahogy korábban

¹³ Az elsőre lásd példaként (Canovan, 1996), a másodikra (Tamir, 1993).

¹⁴ (Goodin, 1993, p. 3)

¹⁵ Vö. (Hobsbawm, 1991).

¹⁶ Vö. (Kedourie, 1960, p. 9)

utaltam rá, már a 19. század esetében sincs okunk azt hinni, hogy kizárólag európai jelenségről van szó. A 20. századot vizsgálva pedig különösen egyoldalúnak látszik ez a megközelítés. Mindezzel nyilvánvalóan megközelítőleg sem merítettük ki jelenség értelmezésének lehetőségeit. Valójában a nyilvánvalóan egyoldalú megközelítésekből is csak a három legjellemzőbbre utaltam. Néhány általános következtetés azonban már ez alapján is megfogalmazható.

Egyfelől, legalább főbb vonalaiban körül tudjuk határolni, hogy miképpen *ne* közelítsünk a nacionalizmus problémájához. Nem foghatjuk fel Európára korlátozódó, 19. századi jelenségként, melynek lényegét más ideológiákhoz viszonyított különbségeiben maradéktalanul meg tudjuk érteni. A másik következtetés általános, és paradox. A térbeli, időbeli és eszmetörténeti behatárolások hatása kettős. Minél szűkebbre szabjuk az alkalmazott kategóriákat, annál többet tudunk megmagyarázni a jelenség egy-egy megnyilvánulási formájából. Ugyanakkor annál messzebb is kerülünk attól, hogy általános jellemvonásait megértsük. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy e kategóriák segítségével csak a nacionalizmus szélsőséges, vagy éppen patológikus formáit tudjuk megmagyarázni. Azt viszont igen, hogy a történeti és szisztematikus szempontok viszonyát minden komplex megközelítésnek alaposan gondolni. Ez külön módszertani tanulmányt igényelne.

Mivel az írás célja nem ez, a nacionalizmust a továbbiakban olyan ideológiának fogom tekinteni, melynek célja, hogy a társadalmi, vagy quasi társadalmi csoportok sajátos integrációjának megvalósítsa. Ebben a megközelítésben a nacionalizmus az ideológia egyik típusa, melyet éppen az különböztet meg más megnyilvánulási formáitól, hogy milyen szempontok alapján valósítja meg az integrációt. Ez a fogalom szándékosan a lehető legszélesebben húzza meg a nacionalizmus határait. Előnye az, hogy a fenti szűkítő megfogalmazásokkal szemben szélesebb mozgásteret arra, hogy a jelenséget megértsük. Ugyanakkor kézzelfogható hátrányai is vannak. Ezek egyike abból adódik, hogy ebben a felfogásban a nacionalizmus jelentése az ideológia fogalmából kiindulva határozható meg. Az ideológia azonban önmagában véve is képlékeny fogalom. Ebből következően mielőtt a nacionalizmust ideológiaként definiáljuk, számot kell adni arról, hogy milyen ideológia fogalom alapján tesszük ezt

Az ideológia meghatározásának nehézségét nem elsősorban az jelenti, hogy sokértelmű, és széles körben használt fogalom. Mégcsak nem is az, hogy ebből következően számos, egyenként konzisztensnek tűnő értelmezése lehetséges. Legkevésbé pedig az, hogy ezek az értelmezések – elég itt a marxista és nem marxista ideológia értelmezés különbségére utalni – olykor áthidalhatatlannak tűnően ellentétes irányba mutatnak. Az alapvető probléma szemantikai: a fogalomhoz, akarva, nem akarva halvány pejoratív jelentés kapcsolódik. Az ideológiát soha nem érezzük egészen sajátunknak, még akkor sem, - vagy talán akkora legkevésbé -, amikor hétköznapi értelemben saját cselekedeteink megideologizálásáról van szó.¹⁷ Az ideológia fogalmát ideológia mentesen kellene megfogalmaznunk, jöllehet minden alaposabb vizsgálata arra utal, hogy használata *par excellence* ideologikus. Ebből következően már a hétköznapi gondolkodás számára is üresnek és gyanúsnak tűnik. A meghatározására irányuló kísérlet pedig ahhoz hasonlóan reménytelen vállalkozásnak, mint amikor a krétai Epamenidészről akarjuk eldönteni, hogy igazat mond-e, amikor azt állítja, hogy minden krétai hazug.¹⁸ Ez a paradoxon mindazonáltal nem írja felül azt a tapasztalatunkat, hogy mind magán emberként, mind a társadalmi közösség tagjaként ideológiákkal, és ideológiák hatalma alatt élünk. Nem biztos, hogy túlzás, ha azt állítjuk, hogy éppen ez az ambivalencia a fogalom páratlanul sikeres karrierjének egyik titka. A hagyományosan elhatárolás, mely révén az ideológiát a vallástól meg szokták különböztetni, kétségtelenül sokat segít. Az utóbbi esetében, vallástörténeti szempontból nézve a profán, és szakrális szféra összekapcsolásáról van szó. Filozófiai értelemben tehát a vallás az immanens és transzcendens szféra között közvetít. Ezzel szemben az ideológiát – bár kétségtelenül tartalmazhat quasi vallási elemeket is - a szekularizált univerzum részének kell tekintenünk.

Ezt az értelmezést a fogalom története is alátámasztja. Történeti szempontból nézve az ideológia fogalmát a francia felvilágosodás hozta létre. Filozófia előzményei ugyanakkor legalább a 16-17. századig, Francis Bacon idolum-elméletéig nyúlnak vissza. Ennek hatása mind az angol empirizmus, mind francia felvilágosodás irányában kimutatható. Az utóbbi részeként A. L.C. Destutte de Tracy használta először a fogalmat még a 18. század végén, igazán elterjedté azonban csak a 19. század elején, nagy műve *Éléments d'idéologie* kötetének megjelenése után vált. Mivel Destutte de Tracy munkássága több irányba is hatott – August Comte, Thomas Jefferson – a fogalom viszonylag hamar a politikai nyelvhasználat részévé vált. Destutte de Tracy használatában az ideológia valójában a megismerést akadályozó baconi idolumok lebontásának eszköze, vagy még sokkal inkább a ködképek átvilágítását szolgálja. Mint ilyen, összességében véve pozitív szerepet tölt be: ahhoz segít hozzá, hogy fogalmainkat lehetőség szerint tisztán és pontosan

¹⁷ Vö. (McLellan, 1995, p. 1 sk)

¹⁸ Vö. (McLellan, 1995, p. 2)

használjuk. Másfelől nyilvánvalóan kritikai jellege van, amennyiben hagyományos ismereteink felülvizsgálatát szolgálja. Más szavakkal: az értelmező, és kritikai funkció együttesen van jelen benne. Az interpretatív funkció a marxizmusban, pontosabban marxista történetfelfogást felvázoló legkorábbi műben, *A német ideológia*-ban az ideológia fogalmának egyoldalúan hangsúlyozott, és erősen kritizált elemévé válik. Ebben a felfogásban az ideológia már nem az idolumok lebontásának eszköze. Ellenkezőleg: éppenséggel eltávolít a valóságtól, a valóság és az azt érzékelő szubjektum közé tolakszik. Jellemző, hogy az ideológiát par excellence hamis tudatként leíró Marx és Engels mű mindössze néhány évtizeddel az *Éléments...* után jelenik meg. Bár marxizmus nem vállalt közösséget a francia szerzővel, Marx pedig Destutte de Tracyt, mint közismert, egyenesen halvérű burzsoá doktrinernek tartotta, a fogalom rokonsága elég feltűnő. *A német ideológia* valójában a francia szerző ideológia fogalmát fordítja visszajára, miközben egyszersmind kifejezett negatív értéktartalmat is kapcsol hozzá. A Destutte de Tracytól Marxig vezető fogalomtörténet útja a valóságban természetesen kanyargósabb volt ennél. Itt most csak a kezdőpont, és a már a 20. század felé mutató marxista elágazás közötti kapcsolatot akartam jelezni. Annyi ebből is látszik, hogy az eredeti formájában is több funkciós fogalom mindössze néhány évtized alatt is jelentős változáson ment át. *A német ideológia* fogalomhasználata alapján jobban érthető az ideológiától való idegenkedésünk is.

A fogalomértelmezés másik lehetőségét a tudomány és az ideológia elhatárolása kínálja. A megközelítésnek már-már kanonikus szempontjai alakultak ki. Az egyik a tartalom kérdésére, a második a hatásirányra, a harmadik a működésre koncentrál. Az első szempont alapján az ideológia minden esetben tartalmaz valamiféle doktrinális tartalmat, a második szerint exogén, azaz külső külső hatásra törekszik, a harmadik szerint jóval érzékletlenebb a külső kihívásokra, mint az önmaga folyamatos korrekciójára képes tudomány. Amennyiben az elhatárolás – és sokszor így van -, pusztán szembeállítást fejez ki, annyiban ez a megközelítés mindig visszaidézi a 19. század pozitívizmusát. Ha a tudomány és ideológia közötti elválasztás tökéletes lenne, ez egyfelől azt jelentené, hogy a tudás folyamatos önkorrekciója, talán nem is nagyon hosszú távon, feleslegessé tenné az ideológiát. Másfelől pedig azt, hogy a tudományos felismerések nem jelenhetnének meg ideologikus formában. Ezzel szemben az a valóság, hogy, hogy – mint Foucault írja – az ideológia szerepét nemigen csökkenti sem a módszer szigorúsága, sem a tévedések kiküszöbölésének folyamatossága.¹⁹ Az ideológiát nyilvánvalóan nem tekinthetjük minden további nélkül a tudományos megismerés egyik formájának, jóllehet abban sincs okunk kételkedni, hogy tudományos eszközökkel vizsgálható.

Ennek a vizsgálatnak gazdag hagyománya van. Különösen ahhoz képest, hogy meglepően későn, a 20. század első harmadában került a tudományos érdeklődés körébe. A feladat jelen esetben nem az ideológia általános fogalmának értelmezése, és nem is az erre vonatkozó kutatások eredményeinek összefoglalása. Ezért csak néhány, olyan általános jellemzőt sorolok fel, mely révén a nacionalizmus problémájához közelebb kerülhetünk. A vallást, a tudományt a fentiek alapján kizárom a fogalomból. Ezek alapján az ideológiát a koherenciára igényével fellépő gazdasági, politikai nézetek általános világmagyarázattá szerveződő rendszerének tekintem. Mint ilyen, három alapfunkcióval rendelkezik. Leír, megmagyaráz, és orientál. Az első két szempontot tekintve a múltra nézve megértő, a jelenre nézve kritikai funkciója van. Orientációjának kétirányú lehet: mind kifelé, mind befelé irányulhat. A második esetben valamely közösség identitásának, az első esetben pedig a közösség más közösségektől megkülönböztetésének az eszköze. A kétirányú integráció világnézeti alapját mindkét esetben az jelenti, hogy az ideológia – ha a valóságban nem is mindig, de szándéka szerint mindenképpen – koherens világmagyarázatot kínál. Ezt a sajátosságát tekintve hasonlít a filozófiához. Ugyanakkor a társadalmi gyakorlat tekintetében különbözik is tőle. A filozófia, eltekintve azoktól a törekvésektől, melyek időről-időre a társadalom átalakításának eszközévé próbálták tenni, többnyire megmarad a világmagyarázat szintjén. Az ideológia sokkal inkább képes valamely cél érdekében mozgósítani, bizonyos értelemben ez lényegéhez is tartozik. További árnyalást igénylő megfogalmazás, de megkockáztatom: A filozófia annál több ideologikus elemet vesz fel magába, és annál inkább lemond a világmagyarázat igényéről, minél inkább igyekszik a világ átformálásának marxi igényét feladatának tekinteni. A fenti értelemben felfogott ideológia nemcsak világmagyarázatot, erre alkalmas fogalmi rendszert, egyfajta valóság kritikát kínál, hanem a kitűzött cél eléréséhez megfelelőnek ítélt eszközzrendszert is kínál.

A nacionalizmust a politikai ideológiák egyik nagy hagyománnyal rendelkező megjelenési formájának tekintem. Politikai ideológián az ideológiának azt a típusát értem, mely a fenti funkciókat a politikai szférájában igyekszik megvalósítani. A nacionalizmus politikai ideológiaként való felfogása több nehézséggel is szembesít minket. Ezek közül a legáltalánosabb az, hogy a politikai ideológiák megjelenési formái nem mindig, és ha igen, akkor is csak viszonylagosan választhatók el más ideológiák megjelenési

¹⁹ (Foucault, 1972, p. 186)

formáitól. A nacionalizmus esetében még ettől is összetettebb a helyzet. A nacionalizmus ugyanis valószínűleg a legkönnyebben azonosítható, de elméleti szempontból a legnehezebben leírható politikai ideológia. Fogadjuk el, hogy minden politikai ideológia mögött antropológiai előfeltevések állnak. Ezek az előfeltevések számos ponton meghatározzák az ideológia célkitűzéseit, de sok tekintetben a cél eléréséhez általa javasolt eszközöket is. Az eredendően jónak, szabadnak született ember előfeltevéséből lényegesen más célkitűzések következnek, mint abból, ha az embert természettől gonosznak, vagy legalábbis kártékonynak, vagy éppen a természeti és társadalmi kötöttségek alól felszabadítandónak tekintjük. Ebből kiindulva mind a kommunista, mind a konzervatív, mind a liberális politikai ideológia alapértékei jól beazonosíthatók. A nacionalizmus esetében nem egészen ez a helyzet. Ha nacionalizmus politikai ideológiájának néhány pontra szorítkozó „kánonját” akarjuk összeállítani, első megközelítésben aligha mondhatunk többet, mint azt, hogy felfogásában a nemzetek természetes képződmények. E képződmények jellemzői nemcsak leírhatók, de típusokba is rendezhetők. Amennyiben pedig természetes képződményeknek tekintjük őket, ebből az következik, hogy a kormányzat legitím típusának a nemzeti önrendelkezésre épülő kormányzást kell tekintenünk.²⁰ Ezeket az alapvető fogalmi elemeket aztán a tapasztalatok szerint igen tág történeti összefüggések közé helyezhetjük. Ebből következően egymástól lényegesen eltérő álláspontokhoz jutunk majd azt illetően, hogy mikorra tesszük a nacionalizmus kezdetét. Bármilyen álláspontot is foglalunk el azonban ebben a kérdésben, az világosan látszik, hogy az antropológiai előfeltevésekből kiindulva alig valamit tudunk a nacionalizmus alapvető elemeiből megmagyarázni. Ennek oka az, hogy a nacionalizmus számára az alapegységet nem az individuum, hanem az azok közössége által létrehozott nemzet jelenti. A nemzet fogalma felől visszafelé nézve az individuum szerepe annyira leértékelődik, hogy nincs értelme vele kapcsolatban antropológiai előfeltevésekről beszélni.

Abból, hogy a nemzeteket természetes képződményeknek tartjuk elvben egyfajta univerzalista igény megalapozása is következhetne. A valóságban azonban a nacionalista ideológiák többsége nem ezt a következtetést vonja le. A nemzet általános jelentőségének tételén túlmenően politikai célkitűzéseik-ellentétben pl. a kommunista ideológiáéval – nem terjednek túl saját nemzeti érdekkörükön. Az univerzalitás elvi lehetősége, és a ténylegesen követett partikuláris célok között tehát ellentmondás fedezhető fel. Ez az ellentmondás két szempontból is döntő jelentőségű. Elméleti szempontból az következik belőle, hogy a nacionalizmus széles fogalmi keretet kínál a problémák tárgyalására, ámde paradox módon, viszonylag szűk fogalmi körben képes válaszait megfogalmazni a konkrét politikai kihívásokra. A másik szempont a működéssel kapcsolatos, és sokat megmagyaráz abból is, hogy miért nehéz elméleti szempontból leírni a jelenséget.

A nacionalizmus, minden jelen, és korábbi népszerűsége ellenére sem tekinthető a szó szoros értelmében szubsztanciális ideológiának. Ez azt jelenti, hogy érvényesüléséhez „fogadó”, vagy plasztikusabban fogalmazva: „vendéglátó” (host) ideológiákra van szükség.²¹ A más ideológiákhoz kapcsolódást két körülmény teszi lehetővé. Az az általános törekvés, hogy minden ideológia a politikai univerzum minél szélesebb spektrumára igyekszik magyarázatot adni. Másodsor a nacionalista ideológia „kanonikus” elemeinek képlékenysége, és emocionalitása. A kapcsolódás szempontjából másodlagos jelentőségű, vagy éppenséggel teljesen érdektelen, hogy a „hordozó ideológia” tartalmát tekintve mennyire egyeztethető össze nacionalizmussal. Az összekapcsolás egyetlen célja, hogy a nacionalista ideológia javarészt emocionális elemeit általános, racionális magyarázatot kínáló kontextusba helyezze, illetve számukra legitimitációt biztosítson. Ennek alapján a legkülönfélébb ideológiák között jöhetnek létre kapcsolatok. A kapcsolat természetesen kétoldalú: nemcsak a nacionalizmus „szorul rá” más ideológiákra, azok számára is „jól jön” a vele való kapcsolat. Főképpen azért, mert nacionalizmus érzelmi munícióját saját céljaik megvalósítására, üzenetük elhelyezésére tudják használni.

Ez az összefüggés sokat megmagyaráz a nacionalizmus népszerűségéből, és abból, hogy miért bukkanhat, és bukkan fel a legellentétebb politikai törekvésekkel, így pl. a konzervativizmussal és a liberalizmussal, a szocialista ideológiával, de még a feminizmussal is összefüggésben. Kérdés, hogy mi nacionalizmusnak az az eleme, ami lehetővé teszi ezeket a kapcsolódásokat. Értelmezésem szerint az okot a nemzetfogalom jelentésében, és használatában, és a nacionalizmus „kánonjában” betöltött szerepében kell keresnünk. Az első megközelítés történeti. A 18. századtól kezdve a nemzet érdekére, és/vagy javára hivatkozás toposza minden politikai törekvés számára szabadon felhasználhatóvá, és különösen népszerűvé vált. E népszerűség oka abban a sokszor, és gyakran tragikusan megtapasztalt tényben rejlik, hogy a hivatkozás mozgósító ereje igen nagy. Ez a képesség arra vezethető vissza, hogy minden ilyen hivatkozás egy nem is nagyon rejtett előfeltevést hordoz magában. Aki ugyanis politikai programja megvalósításában a nemzet javára, vagy

²⁰ (Kedourie, 1960, p. 12 sk)

²¹ (Finlayson, 2003, p. 100)

érdekére hivatkozik, hallgatólagosan feltételezi magáról, hogy az adott politikai kontextusban ő ezek hiteles megfogalmazója. Ez természetesen azt is jelenti, hogy ezt képességet elvitatja politikai ellenfeleitől. Ez nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy a politikai diskurzusban a nemzet érdekére hivatkozás a szó doktrinális értelmében nacionalizmusnak tekinthető. A hivatkozás önmagában véve nem jelent rendszert, pusztán retorikai elemként is megjelenhet.

Ugyanakkor – és ezt tekinthetjük a másik oknak -, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a hivatkozás a nacionalizmus legszélesebb értelemben vett „kánonjának” egyik sarkalatos pontjára támaszkodik. Értelmetlen, és – ami a politikai cselekvés szempontjából szinonim fogalom – hatástalan lenne minden ilyen hivatkozás, ha a politikai diskurzus résztvevői nem tulajdonítanak semmilyen jelentést a nemzet fogalmának. De nagyjából még akkor is, ha nem tekintenek különösen fontosnak azt. A nacionalizmus nemcsak etimológiai, és történeti értelemben, hanem politikai „piacképességét” tekintve is elválaszthatatlanul összekapcsolódik a nemzet fogalmával, és az ahhoz kapcsolt értékekkel. Ezeknek az értékeknek a közös alapja a nemzet organikuságának tétele. Ha ugyanis a nemzetet természetes képződménynek tekintjük, ezzel egyszerre azt is kimondjuk, hogy ősbibb, mint a politikai szerveződés más formái. Amennyiben pedig ősbibbnek tekintjük, ez azt is jelenti, hogy a politikai szerveződés más formái valószínűleg, vagy potenciálisan visszavezethetők a nemzet fogalmára. A nacionalizmus adaptálhatósága összességében a nemzetfogalom képlékenységével függ össze. Még pontosabban azzal, hogy a nemzet fogalma komplex, történeti, ideológiai, és pszichológiai hatások egyidejű kiváltására képes.

A nacionalizmus „piacképessége” a legtöbb kortárs politikai ideológia esetében kimutatható. Igaz, van ahol nyilvánvaló, és van ahol inkább meglepő ez a kapcsolat. A liberalizmus esetében első pillanatban természetesen meglepődünk. Ha összevetjük a két ideológia kiindulópontját, sok közös pontot valóban nem találunk. Első megközelítésben a liberalizmus individuális irányultságával szemben a nacionalizmus kollektívizmusa áll. Az egyik esetben nemzet, mint közösség, a másikban az individuum a kiindulási pont. A kiindulópontok különbségéből világosan levezethető a célok eltérése is. A cél nacionalizmus esetében az individuum integrálását jelenti, a liberalizmus esetében viszont annak megvédését mindenféle kollektivistá ideológia elnyomó, vagy éppenséggel beolvasztó hatásától. Ez a durva leírás nagyjából ki is jelöli a liberalizmus nacionalizmus kritikájának egyik lehetséges irányát. A fő irány nem egyszerűen a nemzetfogalom elutasítása. A liberalizmus nacionalizmus kritikájában a nemzeteszmé politikai hatékonyságát, mozgósító szerepét. A nemzet, mint organikus közösség mibenlétét illetően már sokkal visszafogottabb, bár kétségtelenül látja, hogy ez az ideológiai alapelem fontos összetevője a nemzetfogalom mozgósító erejének. Az igazi fenntartás a nemzet, mint közösség, és az azt alkotó kisebb csoportok, vagy individuumok viszonya kapcsán fogalmazódik meg. A nacionalizmus veszélye liberális szempontból leginkább abban áll, hogy a kollektívum, azaz ebben az esetben a nemzet fogalma mintegy maga alá gyűri a kisebb közösségeket, és végső soron az egyént, és ilyen módon megfosztja őket a szabadságuktól. Eddig a kritika elég világosan igazolja a két ideológiai összeegyeztethetlenségéről hagyományosan megfogalmazható álláspontot.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy létezik a liberalizmus nacionalizmus kritikájának árnyaltabb megfogalmazása is. Ennek alapja nacionalizmus, mint *ideológia*, és nacionalizmus, mint pusztán egy meghatározott *nemzethez tartozás tudata*, és közötti megkülönböztetés. E második vonatkozáshoz kapcsolódva természetesen már elképzelhető – ha megszorító értelemben is - kapcsolat a liberalizmus és a nacionalizmus között. Ha nem lehetne ilyen kapcsolat, nyilvánvalóan nem tudnánk értelmezni a nemzeti liberalizmus jelenségét. Ennek híján pedig a 19. század második felének magyar politikatörténetéről szóló tudásunk erősen hiányos lenne. A kapcsolatot lehetővé tevő különbségtétel egyébként nem az újabb kori liberalizmus találmánya. Voltaképpen már a liberalizmus klasszikus, 19. századi, John Stuart Mill által megfogalmazott programjának is része. Legalábbis nehéz másképp értékelni azt a kitétel, hogy a liberális szabadságjogokra épülő állam nemigen valósítható meg multinacionális állami keretek között. Főképpen azért, mert a kormányzatnak alávetett embereknek szükségképpen rendelkezniük kell egyfajta egymás iránti szolidaritással, vagy másfajta kohézióval. Az azonos nemzethez tartozás tudata meg tudja teremteni ezt a kohéziót. Elméleti tekintetben egyfelől ez teszi lehetővé a liberalizmus és a nacionalizmus összekapcsolását. Másik irányból pedig nyilvánvalóan a komunitárius ideológiák liberalizmusra vonatkozó kritikája. Ennek egyik sarkalatos tétele szerint a liberalizmus legnagyobb fogyatkozása abban áll, hogy nem képes az individuum és az azok összességét integráló társadalom közötti kapcsolatot árnyaltan értelmezni. Más szavakkal: Nem vesz tudomást arról, hogy az általa fontosnak tartott alapértékek – pl. a tolerancia, az igazságosság stb.- kizárólag társadalmi összefüggésben bírnak jelentéssel. Vagyis akkor, ha az azokat gyakorló individuumokat valamilyen közösség részeként képzeljük el. A 19. századi Mill által megfogalmazott felvetés, és a komunitárius liberalizmus kritika tehát nemhogy nem zárja ki, hanem bizonyos értelemben egyenesen megerősíti egymást.

A liberalizmus individuális elméleti előfeltevéséből következően kénytelen különbséget tenni „rossz” és „jó” nacionalizmus között. A különbségtétel célja nyilvánvalóan a nacionalizmus számára felhasználható elemeit úgy integrálja, hogy közben elhatárolódhasson annak számára elfogadhatatlan formáitól. A legismertebb, valójában mindenféle további elhatárolás alapját képező distinkció a polgári (civic) és az etnikai (ethnic) nemzetfogalom megkülönböztetése.²² Az első felfogás szerint a nemzet a polgárok jogokkal, kötelezettségekkel, és különböző felelősségi kötelekekkel egymáshoz kapcsolt közössége. Az etnikai nemzetfelfogás szerint a nemzet elsősorban vérségi, történelmi, és kulturális alapon szerveződő közösség. Ennek egyik földrajzi átfogalmazása a nyugati és keleti nacionalizmus megkülönböztetése. Ez esetben a nyugati a polgári, a keleti az autoriter nacionalizmus szinonimája. A nyugati/keleti megkülönböztetés aztán átfogalmazható civil-territoriális, és etnikai-genealogikus formára, vagy akár individualista-libertárius, és kollektivistá-autoritárius fogalompárra.²³ Kérdés azonban, hogy nacionalizmus „jó” és „rossz”, adaptálható, és elutasítandó formája közötti különbségtétel általános hasznossággal bír-e, vagy csak a liberalizmus számára hordoz jelentést?

A válasz egyik részét történeti kiindulópontból adhatjuk meg. A nacionalizmus legszembetűnőbb sajátossága, hogy, míg ideológiaként csonka, azaz érvényesülésében más ideológiák segítségére szorul, politikai mozgalomként hatékony, mindmáig meghatározó, mi több, sikeres. Ez azt jelenti, hogy a jelenség lényegét nem tudjuk kizárólag a politikai ideológia szempontjából megérteni, hanem tekintettel kell lennünk erre a kettősségre. A nacionalizmus értelmezhető ugyan politikai ideológiaként, megérteni azonban az ideológia és a történelmi hatás, azaz az elmélet és a gyakorlat kettőssége felől lehet. Ha innen nézünk a „jó” és „rossz” nacionalizmus közti különbségtétel - bármelyik formáját vesszük is -, sokkal inkább nehezíti, mint elősegíti a jelenség megértését. Főképpen azért, mert azzal, hogy ellentétpárookra bontja a jelenséget lemond arról, hogy az összetettséget megragadja. Kétségtelen, hogy bizonyos történeti értéke van az ellentétpárookra bontásnak – politikai hasznosságukról nem is szólva -, ám elméleti szempontból viszonylag alacsony a magyarázó értékük. A nacionalizmus jelenségének átfogó vizsgálatát biztosan nem lehet rájuk építeni.

Kérdés akkor, hogy miképpen tudjuk ezt megtenni, és egyáltalán van-e rá lehetőségünk? Véleményem szerint igen. Abban az esetben, ha nacionalizmus mint ideológia, és a nacionalizmus, mint politikai mozgalom közötti közös elemére építjük a magyarázatot. A vállalkozás éppoly nehéz, mint amennyire érdekes. Az egyik esetben – az ideológiát illetően – éppen egyfajta „fogyatkozás”, a másik esetben – a politikai mozgalom kapcsán – a sikeresség magyarázatára kell közös elemet találnunk. A fogalom, melyre az értelmezés épülhet a nemzet fogalma. A nacionalizmus fölött gyakorolt kritika hagyományosan legérzékenyebb pontja természetesen ez a fogalom. A probléma tárgyalásához olyan nemzetfogalomból kell kiindulnunk, mely integrálni képes a nacionalizmus kettős, ideológiai, és mozgalmi fogalmának legfontosabb elemeit. Az ilyen értelemben felfogott nemzetfogalom egy sor, viszonylag könnyen leírható elemmel rendelkezik: közös kultúra, közös múlt, közös jövőre irányuló elképzelések stb. Ezek a többnyire közismert elemek öt fő elemre, ha úgy tetszik a nemzetfogalom öt dimenziójára vezethetők vissza. Ezek az elemek - területi, lélektani, kulturális, politikai, történelmi.²⁴ Az ezen a fogalmi bázison többféle nemzetfogalom is felépíthető. Szándékosan szélesen meghúzott határai között több értelmezés „kipróbálása” vezethet el ahhoz a nemzetfogalomhoz, mely alapján a nacionalizmus ideológiai „gyengesége”, és gyakorlati sikeressége egyaránt megmagyarázható.

Irodalom

- Anderson, M., 2000. *States and Nationalism in Europe since 1945*. London: Routledge.
- Beck, J., 2005. *Territory and Terror: Conflicting Nationalism in the Basque Country*. New York: Routledge.
- Canovan, M., 1996. *Nationhood and Political Theory*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Dawisha, A., 2005. *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton NJ: University Press.
- Finlayson, A., 2003. Nationalism. In: *Political Ideologies*. New York: Routledge.
- Foucault, M., 1972. *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Geertz, C., 1963. The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In: *Old Societies and New States: The Quest for Modernity Asia and Africa*. New York: Free Press.

²²(Ignatieff, 1993)

²³Vö.(Finlayson, 2003, p. 110)

²⁴Vö.(Guibernau, 1996, p. 47)

- Gerstle, G., 2006. Race and Nation in the United States, Mexico, and Cuba, 1880-1940. In: D. P. Doyle, szerk. *Nationalism in the New World*. Athens GA: University of Georgia Press.
- Goodin, R., szerk., 1993. In: *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Guibernau, M., 1996. *Nationalism: The Nation State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
- Hayes, C., 1931. *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York: Richard R. Smith Inc.
- Hobsbawm, E., 1991. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchinson, J., szerk., 1994. In: *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Ignatieff, M., 1993. *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. London: Chatto and Windus.
- Jaffrelot, C., 2007. *Hindu Nationalism: A Reader*. Princeton NJ: University Press.
- Kedourie, E., 1960. *Nationalism*. New York: Hutchinson and Co Ltd.
- Khalidi, R., 1997. *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press.
- McLellan, D., 1995. *Ideology*. Buckingham: Open University Press.
- Pentland, C., 1973. *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber.
- Regher, E., 1993. *War After the Cold War: Shaping a Canadian Response*, Waterloo, Ontario: Institute of Peace and Conflict Studies.
- Smiths, A., 1992. National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*, 68(2), pp. 55-76.
- Tamir, Y., 1993. *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.

© DKE 2016

<http://www.southeast-europe.org>
Email: [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org)

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org) címre. *A cikket a következőképpen idézze:*

Pethő Sándor: A nacionalizmus jelentése és népszerűsége. *International Relations Quarterly*, Vol. 7. No.3 (2016 Ősz) 10 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*